

JÓZEF HAMPEL
(Kraków)

Lwów ośrodkiem ukraińskiego ruchu społecznego 1919–1939

W skomplikowanym procesie kształtowania się ukraińskiej nowoczesnej świadomości narodowej niekwestionowaną rolę odgrywały w końcu XIX i pierwszych dziesięcioleciach XX wieku organizacje kulturalno-oświatowe i społeczno-gospodarcze. Dokonujące się w XIX-wiecznej Europie procesy narodotwórcze charakteryzowały się wieloma odrębnościami, napotykając na swej drodze różne bariery. Nie wnikając w kontrowersje wokół tzw. „historyczności” narodu ukraińskiego, raczej miał chyba Henryk Wereszycki stwierdzając, że „w r. 1772 wśród ludności ukraińskiej nie było już szlachty, która w poprzednich wiekach spolszczyła się najzupełniej. W dodatku cerkiew unicka też w niemałym stopniu, przynajmniej w wyższej hierarchii, została spolonizowana, a niższe duchowieństwo było przeważnie niewykształcone i nieomal w zupełności schłopiałe”¹. Nie było więc tak zwanych wyższych warstw ukraińskich, szczególnie inteligencji, języka literackiego i ukraińskiej literatury. Stąd przełomowe znaczenie działalności „Ruskiej Trojcy” (Marcjan Szaszkewycz, Jakub Hołowacki, Iwan Wahyłewycz) oraz kształtowanie się ukraińskiego języka literackiego. Wspomnijmy, że „Rusałka Dnistrowaja”, wydana nowocyrlicą przy pomocy Serbów w Peszcie, ukazała się dopiero w 1837 roku.

Pamiętać przy tym trzeba, iż od samego początku „budziciele” narodowi przeciwstawiać się musieli ideom słowianofilstwa rosyjskiego, postawom polnocentrycznym oraz wiedeńskiemu centralizmowi. Nadto ludność ukraińska rozproszona była na terytoriach co najmniej trzech organizmów państwowych, w wielu przypadkach – jak w Galicji – z przewagą lub znacznym udziałem innych narodowości. Przypomnienie tych oczywistości wydaje się niezbędne, bowiem w istotnym stopniu będą one przez całe dziesięciolecia rzutowały na zorganizowane formy narodowej działalności, w tym powstawanie i funkcjonowanie organizacji kulturalno-oświatowych i społeczno-gospodarczych oraz

¹ H. Wereszycki, *Pod berłem Habsburgów. Zagadnienia narodowościowe*, Kraków 1986, s. 51–52.

ich znaczenie w kształtowaniu świadomości narodowej. Ich początki oraz rozwój w dobie konstytucyjnej monarchii austriackiej naświetliła w obszernej rozprawie, zamieszczonej w drugim tomie studiów *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura*, Walentyna Najdus².

Wydarzenia lat pierwszej wojny światowej oraz ich konsekwencje dla rozwoju ukraińskiego ruchu narodowego musiały w sposób istotny wpłynąć na funkcjonowanie i charakter tych organizacji w czasach Drugiej Rzeczypospolitej. Skomplikowany układ stosunków narodowościowych na tych terenach, w dużym stopniu nakładający się na strukturę agrarną i społeczno-zawodową, początkowa niejasność co do ostatecznych rozwiązań terytorialnych i politycznych, charakter polityki wschodniej rządu polskiego, rzutować musiały na postrzeganie wszelkich inicjatyw społecznych ludności ukraińskiej przez władze państwowe i administracyjne oraz prowadzoną wobec niej politykę, u Ukraińców zaś umacniać przeświadczenie o upośledzeniu, nie tylko kulturalnym³. Za trafne można chyba uznać stwierdzenie Włodzimierza Gałęckiego, że Rzeczpospolita nie wypracowała jednolitej polityki wobec mniejszości narodowych w województwach kresowych. Stąd często jej kierunek wytyczany przez poszczególnych wojewodów był zmienny i nie zawsze słuszny z punktu widzenia racji państwowych⁴.

Stosowana nierzadko na tych terenach polityka represyjna w latach wojny z Rosją Radziecką, kontynuowana również po jej zakończeniu, rodzić musiała dodatkowe zarzewie konfliktów i sprzeczności. Niebezpieczeństwa z tego wynikające dostrzegala również Warszawa. Na posiedzeniu Rady Ministrów w dniu 1 października 1920 roku, poświęconym sprawom Galicji Wschodniej, zwracano uwagę na konieczność koordynacji działań różnych instytucji wobec ludności ukraińskiej. Podkreślano np. niedopuszczalność przeprowadzania masowych aresztowań, które mogły by sprawiać wrażenie prowadzenia akcji antyukraińskiej. „Należy nie dopuścić do tego, by obrachunki polityczne, lub na tle zemsty osobistej, mogły odgrywać jakąkolwiek rolę przy dochodzeniach zwolnionych przez bolszewików”, aby nie popsuć dostrzegalnego przychylniejszego nastroju do władz polskich ludności ukraińskiej i żydowskiej.

W każdym wypadku – stwierdzono w przyjętej uchwale – zarzucenia czynu politycznego karygodnego, przed ewentualnym aresztowaniem musi być skonstatowa-

² W. Najdus, *Kształtowanie się nowoczesnych więzów społeczno-organizacyjnych ludności ukraińskiej Galicji Wschodniej w dobie konstytucyjnej*, [w:] *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura*. T. II. Studia z dziejów Lwowa pod red. H.W. Żalińskiego i K. Karolczaka, Kraków 1998, s. 137–181; Por. również: M. Bednarzak-Libera, *Działalność ukraińskich towarzystw oświatowo-kulturalnych w Galicji w XIX i początkach XX wieku*, [w:] *Stosunki polsko-ukraińskie w XVI–XX wieku*, pod red. J. Wojtasika, Siedlce 2000, s. 81–104.

³ Por. E. Romer, *Struktura społeczna i kultura materialna Polaków i Rusinów w Galicji Wschodniej*, Lwów 1919, s. 20–23.

⁴ W. Gałęcki, *Jeszcze raz przez życie. Wspomnienia*, Kraków 1966, s. 274.

na zła wola, nie działanie pod przymusem i tylko w wypadkach gdy ponad wszelką wątpliwość te okoliczności zaszyły, względnie nie zaszyły – można postąpić z surowością prawa⁵.

Kiedy jednak ukazało się oświadczenie premiera Wincentego Witosa i Włodzimierza Gałęckiego jakoby ludność ukraińska zgadzała się na uznanie swej przynależności do państwa polskiego, Prezydium Ukraińskiej Rady Narodowej we Lwowie, w oświadczeniu opublikowanym na łamach „Ukraińskiej Dumki”, uznało je jako bezzasadne i obliczone jedynie „na wywołanie iluzji jakiego bądź polsko-ukraińskiego porozumienia, potrzebnego do stworzenia odpowiedniego nastroju za granicą”. Rada podkreślała coś wręcz przeciwnego od sugestii zawartej w oświadczeniu, że

odnoszenie się polskich władz w stosunku do ludności ukraińskiej w ostatnich czasach nie zmieniło się na lepsze, a ukraińska ludność pod polską administracją przeżywa takie ciężkie chwile, jakie ją do pożądanego przez polską stronę porozumienia całkiem nie zbliżają⁶.

Z ostrą reakcją środowisk ukraińskich spotkała się też ustawa z 29 października 1920 roku dotycząca spółdzielczości, która poddawała organizacje społeczno-gospodarcze na tych terenach nadzorowi Rady Spółdzielczej w Warszawie. Skierowany do Ambasady Polskiej w Paryżu protest Ukraińskiej Rady Narodowej, podpisany przez Eugeniusza Petruszewycza, uznawał ją za próbę zniszczenia ukraińskiego ruchu spółdzielczego i przeniesienie naturalnego ośrodka

gospodarczo-spółdzielczego życia Galicji Wschodniej ze Lwowa, jako centra tego terytorium, do centrum obcego polskiego państwa w Warszawie, czem narusza nabyte prawa przeważającej większości ludności terytorium Galicji Wschodniej, tudzież nieprawnie przywłaszcza sobie prawa suwerenne nad terytorium Galicji Wschodniej⁷.

Znamienną więc, jak się wydaje, cechą było ściśle łączenie w ukraińskim ruchu narodowym działalności społeczno-kulturalnej i gospodarczej z inicjatywami politycznymi oraz nasilanie się tych związków wraz z upływem lat.

Od początku roku 1921 można zaobserwować wzmożoną agitację i tworzenie ukraińskich organizacji na terenie województwa lwowskiego. Prowadzili ją głównie księża grekokatolicycy oraz inteligencja, w tym nauczyciele, którzy nie stronili od politycznych akcentów w swych publicznych wystąpieniach, o czym

⁵ Cenralnyj Derżawnyj Istoryczeskij Archiv u Lvovi [CDIAL], F. 146, op. 6, spr. 1412, Wyciąg z protokołu posiedzenia Rady Ministrów dnia 1 października 1920 r., s. 748.

⁶ Członkami Rady byli wówczas dr Roman Perfecki, dr Lew Baczyński, adwokat ze Stanisławowa, dr Kiryło Studyński i dr Włodzimierz Baczyński. Ibidem, spr. 1413, Prezydium Dyrekcji Policji we Lwowie do MSW, Lwów, 7 październik 1920, s. 1056.

⁷ Pismo to skierowane zostało również do redakcji „Ukr. Wistnika”. Ibidem, spr. 1417, Prezydium UNR do Ambasady Polskiej w Paryżu, Wiedeń, 12 marca 1921, s. 425.

informowały raporty nadsyłane z różnych powiatów województwa. Zdarzały się przy tym też ostre, a nawet prowokacyjne zachowania pod adresem Polaków, w rodzaju wypowiedzi „Zamykaj wikna bo karakony Polski idut”. Powiatowa Komenda Policji we Lwowie do najbardziej aktywnych działaczy wśród ludności wiejskiej zaliczała m.in. ks. Michała Seniowa z Miłoszowic i Leona Hoszowskiego, syna księdza ze Zboisk, działacza Towarzystwa *Proswita*⁸. W latach 1918–1928 zarejestrowanych zostało na obszarze województwa lwowskiego 6733 organizacje, z czego 3513 polskich, 2097 ukraińskich, 116 staroruskich, 989 żydowskich i 16 niemieckich. Jedynie w powiatach Kolbuszowa, Krosno, Przeworsk i Tarnobrzeg nie zarejestrowano w tym czasie żadnych organizacji ukraińskich. W powiatach Dobromil, Jaworów, Lwów–powiat, Lubaczów, Mościska, Rawa Ruska, Sokal, Stary Sambor było więcej organizacji ukraińskich niż polskich, w powiecie zaś Sambor – tyle samo.

Tabela 1

Liczba organizacji zarejestrowanych w latach 1918–1928
na obszarze województwa lwowskiego

Powiat	Organizacje			
	ogółem	polskie	ukraińskie	inne
1	2	3	4	5
Bóbrka	231	50	154	27
Brzozów	79	54	13	12
Drohobycz	427	195	135	97
Dobromil	143	60	70	13
Gródek Jagielloński	200	99	75	25
Jarosław	304	181	82	41
Jaworów	226	99	109	18
Kolbuszowa	86	74	–	12
Krosno	192	162	–	30
Łańcut	139	113	10	16
Lisko	134	72	25	37
Lwów miasto	1372	913	109	343
Lwów powiat	419	185	200	34
Lubaczów	138	43	68	27
Mościska	187	54	113	20
Nisko	103	91	2	10
Przemyśl	460	214	192	54
Przeworsk	47	39	–	8
Rawa Ruska	196	48	108	40

⁸ Ibidem, op. 8 A, spr. 190, Raport o stanie bezpieczeństwa Powiatowej Komendy PP we Lwowie, Lwów 25 luty 1921, k. 13.

1	2	3	4	5
Rudki	132	35	82	15
Rzeszów	236	189	1	46
Sambor	300	137	137	26
Sanok	214	127	48	45
Sokal	371	115	214	42
Stary Sambor	122	31	81	10
Strzyżów	45	27	3	15
Tarnobrzeg	75	58	–	18
Żółkiew	155	48	66	41
Ogółem:	6732	3513	2097	1122

Źródło: Derżawnyj Archiv Lwivskoj Oblasti [DALO], F. 1, op. 56, spr. 2630, k. 64–91.

Z pewnością przełomowe znaczenie dla charakteru oraz zasięgu działalności oświatowo-kulturalnej Ukraińców miał zwołany do Lwowa na 26 grudnia 1923 roku zjazd delegatów wszystkich filii Towarzystwa *Proswita*, Towarzystw *Ridna Szkoła* i przedstawicieli innych ukraińskich towarzystw oświatowych. Jego podstawowym celem być miało „zjednoczenie pracy oświatowej na wszystkich ziemiach ruskich w granicach państwa polskiego”. W przyjętych rezolucjach uznano za niezbędne powołanie Zjednoczonego Komitetu „Proświt” galicyjskich, wołyńskich, poleskich, podlaskich i chełmskich oraz zjednoczenie Towarzystw *Ridna Szkoła* na tych ziemiach. Założono przy tym, iż lwowska organizacja *Proswity* sprawować będzie nadzór nad działalnością Zjednoczonego Komitetu, co znalazło wyraz w wybraniu trzech jej delegatów do Komitetu, z pozostałych zaś po jednym. Zjazd uznał czasopismo „Narodna Proswita” za wspólny centralny organ, obligując przy tym reprezentantów pozostałych regionów do powołania, wspólnie z *Ridną Szkołą*, komitetów redakcyjnych, z zadaniem przygotowywania i przesyłania artykułów oraz wszelkich materiałów organizacyjnych do organu centralnego. Poświęcając tak wiele miejsca w dyskusji podczas zjazdu oraz podjętych uchwałach działalności prasowej, uczestnicy traktowali ją jako podstawowy instrument oddziaływania na opinię społeczną oraz mobilizację żywiołu ukraińskiego. Dla zapewnienia podstaw materialnych działalności wydawniczej zdecydowano o utworzeniu odrębnego funduszu wydawniczego. Zobligowano przy tym wszystkie koła *Proswity* i *Ridnej Szkoły* do przesyłania na ten cel składki o wartości przynajmniej 1 dolara. Ze zgromadzonych środków miały być wydawane przede wszystkim książki i broszury. Wszystkie zarządy zostały też zobowiązane, aby „w jak najkrótszym czasie obmyśliły plan wydawnictwa, wymieniły autorów oraz dopilnowały, by lwowska *Proswita* i jej wydawnicza Komisja otrzymała jak najrychlej odpowiednie materiały do wydawnictw”⁹.

⁹ CDIAL, F. 205, op. 1, spr. 431, Sprawozdanie sytuacyjne Urzędu Wojewódzkiego Lwowskiego za styczeń 1924 r.

Nie bez znaczenia dla zaakcentowania roli Lwowa jako ośrodka ukraińskiego ruchu narodowego było też objęcie przez Zjazd opieką środowisk ukraińskich Wołynia. Miała ona wyrażać się przede wszystkim w zaopatrywaniu tamtejszych organizacji w wydawnictwa ukraińskie, nawiązaniu z nimi bezpośredniej współpracy przez wszystkie filie *Proswity*, pomocy w rozwoju liczebnym, a nade wszystko miała umożliwić uczestnictwo przedstawicieli tych terenów w różnego rodzaju kursach gospodarskich, spółdzielczych i kupieckich. Szczególnie mocno wyeksponowana została sprawa wyrównywania dysproporcji w poziomie wykształcenia dzieci i młodzieży. W uchwale podkreślono, że

miejscowe szkoły, szczególnie prywatne, będą musiały przygotować się do przyjęcia pewnej grupy dzieci i młodzieży z innych ziem ruskich, zaś nauczycielstwo musi wziąć na siebie obowiązek wyrównania dopełniając nauką niedomagań oświatowych, powstałych w następstwie różnic planów naukowych na innych ziemiach. Sprawę kursów – stwierdziła uchwała – ich ogłoszeń do wszystkich zarządów >*Proswit*< oraz pomocy materialnej uczestnikom, poddajemy szczególnej uwadze oraz kładziemy na serce odpowiednim instytucjom.

Zgodnie z tymi ustaleniami Zarząd Główny *Proswity* rozesłał już w styczniu 1924 roku do swych filii okólnik w sprawie szerzenia oświaty, zbierania składek, zakładania nowych filii i tworzenia bibliotek. Apelował przy tym, by nie oglądając się za ZG, we własnym zakresie zdobywały środki na działalność oraz poszerzały zakres oddziaływania na różne środowiska. Priorytetowym zadaniem miało być „nakłonienie całej inteligencji do wpisania się do Stowarzyszenia [i] zarządzenie zbiórki w całym kraju na jego cele”¹⁰.

Ważnym czynnikiem leżącym u podstaw rozwoju organizacji ukraińskich była też kwestia agrarna, której rozwiązanie, przez działaczy, a w konsekwencji także większość Ukraińców, łączone było z programem niezależności. Dlatego dużą wagę przywiązywali także do działalności stowarzyszenia *Sil'skyj Hospodar* (Wiejski Gospodarz). Jego centrala w 1905 roku przeniesiona została do Lwowa. Z końcem 1912 roku skupiała organizacja 26 612 członków w 90 filiach i 1151 kołach terenowych. Wydawała tygodnik „Gospodarska Czasopys” i *Biblioteku Silskoho Hospodara*. W samym tylko powiecie lwowskim w latach 1910–1914 założone zostały koła w 69 miejscowościach. W 1925 roku filie organizacji, oprócz lwowskiej, działały jeszcze w 14 powiatach: Stary Sambor, Przemyśl (2 filie i 6 kooperatyw), Rudki (3 filie), Drohobycz (w 12 gminach), Lubaczów (3), Bóbrka (2), Dobromil (3), Gródek Jagielloński (2), Jarosław (12), Jaworów, Mościska¹¹. Wyraźne ożywienie działań organizacyjnych na tym polu dało się zaobserwować po zatwierdzeniu statutu Krajowego Towarzystwa Gospodarczego *Sil'skyj Hospodar*, złożonego w sądzie 27 grudnia 1927 roku.

¹⁰ Ibidem

¹¹ DALO, F.1, op. 51, spr. 863, Sprawozdania starostów z marca i kwietnia 1925 r. o stanie organizacyjnym *Silskoho Hospodara*, k. 63–114.

Tabela 2

Wykaz ilościowy stowarzyszeń zarejestrowanych od 22 listopada 1918 do 31 grudnia 1928 roku w województwie lwowskim

Rodzaj organizacji	Polskie	Ukraińskie	Staroruskie	Żydowskie	Niemieckie
kulturalno-oświatowe	488	921	54	256	12
społeczne	860	573	13	190	–
polityczne	55	1	–	20	–
dobroczynne	80	40	3	94	–
sportowe	183	26	–	53	–
zawodowe	453	43	–	56	–
gospodarcze	479	311	26	23	2
inne	911	183	20	297	15
ogółem	3.509	2.098	116	989	29

Źródło: DALO, F.1, op. 56, spr. 2630, Wykaz ilościowy stowarzyszeń, Lwów 11 stycznia 1929 (brulion pisma Urzędu Wojewódzkiego we Lwowie do MSW), k. 97.

Organizacje te, oprócz swych funkcji statutowych, stanowiły także podstawową płaszczyznę identyfikacji narodowej, swoistą namiastkę suwerenności. Kontynuując wypracowane formy działalności organizacyjnej zmierzające do przekształcania świadomości ludności, głównie wiejskiej, starały się także tworzyć podstawy samodzielności gospodarczej, wpływać na umysły ludzkie poprzez działalność propagandowo-publicystyczną i wydawniczą, rozwijając poczucie politycznej identyfikacji. Złożoność problemów, jakie niosła z sobą działalność tych organizacji, wynikała także z faktu, że do 1928 roku ludność ukraińska na tych terenach faktycznie nie posiadała swej politycznej reprezentacji w instytucjach polskiego państwa. Sprawił to m. in. dość powszechny bojkot wyborów parlamentarnych w 1922 roku. Tak się bowiem złożyło, iż w czasach Drugiej Rzeczypospolitej w tym ważnym akcie politycznym, jakim były wybory, Ukraińcy tylko w 1928 roku w sposób suwerenny mieli możliwość wyrazić swoje stanowisko i jedynie na okres 2 lat uzyskać polityczną reprezentację. Kolejne wybory, w latach 1930, 1935 i 1938, takiej możliwości nie stwarzały.

Dominująca też w latach 1918–1923 w polskiej polityce tendencja, zakładająca możliwość asymilacji narodowej ludności „rusińskiej”, sprawiała, że wszelkie działania ją podważające łatwo mogły być traktowane jako antypaństwowe. Późniejsze programy asymilacji państwowej, w miejsce asymilacji narodowej, też kończyły się niepowodzeniem zarówno w wyniku praktyki administracji szczebla lokalnego, jak i nieufności rodzimej ludności do „panów” i żywiołu polskiego. W miarę wzrostu uświadomienia narodowego umacniało się wśród Ukraińców postrzeganie polityki polskiej na tych terenach, jako polityki „okupacyjnej”¹². Wykryształowanie się w połowie lat dwudziestych XX stule-

¹² Por. H. Zieliński, *Polityka mniejszościowa rządów II Rzeczypospolitej*, [w:] *Pamiętnik XII Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich 17–20 września 1979*, cz. II, Katowice 1979,

cia głównych ukraińskich partii politycznych wprowadziło nowe elementy do sytuacji. Naturalną rzeczą stało się ich dążenie do rozciągnięcia swych wpływów na istniejące organizacje społeczno-kulturalne i gospodarcze. Najsilniejszą pozycję zdobyło wśród nich Ukraińskie Zjednoczenie Narodowo-Demokratyczne (UNDO). Wpłynęło to na ożywienie ruchu organizacyjnego, ale również stawało się niejednokrotnie powodem lub pretekstem do rozwiązywania przez władze administracyjne poszczególnych ogniw tych organizacji.

Szczególnie żywy ruch organizacyjny miał miejsce w 1929 roku. Na obszarze województwa lwowskiego zarejestrowanych zostało wówczas 1218 nowych stowarzyszeń, w większości ukraińskich, ale równocześnie 100 zostało rozwiązanych. Najwięcej wśród nowo powstałych było organizacji gospodarczych (464), następnie społecznych (462) i kulturalno-oświatowych (121). Na koniec roku 1929 zarejestrowanych było w województwie 7851 organizacji, w tym 4319 polskich oraz 2299 ukraińskich. Spośród nich 1448 miało swoje siedziby we Lwowie, w tym 118 ukraińskich, które w większości były instytucjami centralnymi nie tylko dla województwa lwowskiego¹³.

Tabela 3

Ukraińskie towarzystwa w poszczególnych powiatach (stan na 28 IX 1930 r.)

Powiat	Sokił	Czytelnie „Proswit”	Łuh	Ridna Szkoła	Sil’skyj Hospodar
1	2	3	4	5	6
Bóbrka	22	81	15	4	16
Brzozów	1	11	1	–	2
Drohobycz	10	54	2	17	44
Dobromil	4	37	2	3	26
Gródek Jagielloński	12	37	1	2	21
Jarosław	5	58	12	1	16
Jaworów	8	52	7	19	21
Kolbuszowa	–	–	–	–	–
Krosno	–	1	–	–	–
Łańcut	1	7	1	2	–
Lisko	–	27	3	4	19
Lubaczów	11	44	2	3	22
Lwów pow.	22	94	28	30	30
Mościska	4	62	13	5	35
Nisko	–	1	–	1	–

s. 125–126. Potwierdzają to również materiały ze zjazdów wojewodów z „obszarów mniejszościowych” w Archiwum Akt Nowych.

¹³ DALO. F. 1, op. 52, spr. 2898, Wykaz zarejestrowanych stowarzyszeń w 1929 r., k. 28–29.

1	2	3	4	5	6
Przemysł	22	81	40	12	43
Przeworsk	–	–	–	–	–
Rawa Ruska	19	60	7	5	5
Rudki	7	41	8	3	18
Rzeszów	1	–	–	–	–
Sambor	5	68	10	2	59
Sanok	–	19	7	2	9
Sokal	3	94	4	16	54
Stary Sambor	12	40	4	3	19
Strzyżów	–	30	–	1	2
Tarnobrzeg	–	–	–	–	–
Żółkiew	2	37	10	4	17
Ogółem:	171	1036	177	139	478

Źródło: DALO, F. 52, op. 1, spr. 953, Wykaz Towarzystw w poszczególnych powiatach. Stan na 28 września 1930, k. 15.

Ponadto, prócz powiatów Kolbuszowa, Łańcut, Rzeszów, Strzyżów, Tarnobrzeg, działały, w liczbie od jednego do kilku, towarzystwa: *Sojuz Ukrainkij*, *Widrodzenie* oraz związane z ruchem moskalofilskim *Czytelnie im. Kaczkowskiego*. Pierwszych najwięcej było w powiecie Sokal (12), a *Czytelni im. Kaczkowskiego* w powiecie Żółkiew (13). Łącznie działało 2146 ukraińskich towarzystw. Najwięcej było *Czytelń Proswity* (1036), a w dalszej kolejności:

<i>Sil'skij Hospodar</i>	– 478
<i>Łuh</i>	– 177
<i>Sokił</i>	– 171
<i>Ridna Szkoła</i>	– 139
<i>Czytelnie im. Kaczkowskiego</i>	– 72
<i>Sojuz Ukrainkij</i>	– 45
<i>Widrodzenie</i>	– 28

Dla porównania liczba wykazanych wówczas polskich towarzystw wynosiła 2046. Wśród nich najwięcej było Stowarzyszeń Straży Pożarnych (847), Kółek Rolniczych (831), Stowarzyszeń Młodzieży Polskiej (127) i Związków Strzeleckich (201). Działały nadto 33 koła Stowarzyszenia Młodzieży Wiejskiej i 7 Związku Młodzieży Ludowej¹⁴.

Wspomniane już uwarunkowania polityczne i społeczne sprawiały, że w swej pracy towarzystwa wykraczały niejednokrotnie poza ramy ściśle określone statutem. Siłą rzeczy często pojawiały się w niej akcenty polityczne, skrupulatnie odnotowywane w sprawozdaniach władz administracyjnych i policyjnych. One też leżały najczęściej u podstaw decyzji o rozwiązaniu orga-

¹⁴ DALO, F. 1, op. 52, spr. 953, Wykaz Towarzystw w poszczególnych powiatach. Stan na 28 września 1930 r., k. 15.

nizacji. Pierwsze nasilenie działań delegalizacyjnych miało miejsce w latach 1919–1923, kolejne w latach 1929–1930. Najczęściej dotyczyły one ogniw *Łuhu* i *Sokiła*, rzadziej czytelni *Proswity*. Ale np. tylko w powiecie lwowskim do połowy 1925 roku wykreślonych zostało z rejestru 55 stowarzyszeń *Sil'skij Hospodar*, pod pretekstem ich „nieczynności”, w powiecie sanockim zaś wszystkie¹⁵. W latach 1925–1931 rozwiązanych zostało w województwie 347 ukraińskich stowarzyszeń, w tym 186 *Łuhów*, 64 *Sokiły* i 52 czytelnie *Proswity*. Najwięcej takich decyzji zapadło w roku 1929 (96) i 1930 (141)¹⁶. Sprawiało to, że stan stowarzyszeń był dość płynny, a czasami decyzje o rozwiązaniu większości ogniw danej organizacji odbierane były jako działania represyjne. Rodziło to nowe źródła konfliktów nie tylko między państwem a Ukraińcami, ale przenosiło je też na płaszczyznę stosunków między obu społecznościami.

Mimo tych utrudnień, zarówno zdaniem władz, jak i miejscowej społeczności polskiej, działania ukraińskich organizacji oceniane były jako bardzo żywe i wielopłaszczyznowe, znacznie wyżej niż odpowiadające im przedsięwzięcia organizacji polskich. Co jakiś czas inicjowane były nowe akcje, jak np. zorganizowane staraniem lwowskiej *Proswity* 23 września 1928 roku pierwszy raz we Lwowie „święta żniw” – ukraińskich dożynek, z szerokim uczestnictwem chłopów powiatu lwowskiego, miejscowej młodzieży akademickiej oraz członków *Sokiła*¹⁷. Z jej również inicjatywy rozpoczęta została akcja upowszechniania ukraińskiego stroju narodowego. W niektórych powiatach aktywniejsi działacze sprawiali sobie czapki barankowe popielatego koloru o barwnych denkach, w innych wyszywane koszule i gorsety o barwach żółto-niebieskich itp.¹⁸ W drugiej połowie lat trzydziestych, po porażce partii ukraińskich w wyborach samorządowych 1935 roku, odnotowywano wyraźne ożywienie organizacji społecznych. Szczególną aktywność przejawiała *Proswita*. Zdaniem wojewody tłumaczyć to można „jako pewnego rodzaju obudzenie się społeczeństwa ukraińskiego z czasowej apatii i rezygnacji, jakiej wyrazem była powyższa porażka [...]. Hasło 1 milion członków *Proswity* w 70-lecie *Proswity* jest z całą energią forsowane w terenie”. Potwierdza to dołączone sprawozdanie z ruchu organizacyjnego, z którego wynika, że w miesiącu marcu urządzonych zostało 58 walnych zebrań, 69 zebrań zwykłych, 200 przedstawień, 151 zabaw, 87 koncertów i 24 akademie¹⁹. Podobne tempo odnotowane też zostało w kwietniu, kiedy to zorganizowanych zostało 28 walnych zebrań, 28 zebrań zwykłych, 250 przedstawień, 83 koncerty, 36 zabaw i 18 akademii. Znaczne ożywienie przejawiały

¹⁵ Ibidem, F. 1, op. 51, spr. 863, Sprawozdania starostów z marca i kwietnia 1925 o stanie organizacyjnym *Silskoho Hospodara*, k. 63–114.

¹⁶ Ibidem, op. 2, spr. 953, Wykaz rozwiązanych stowarzyszeń za czas od 1925–1931, k. 17.

¹⁷ Ibidem, op. 56, spr. 2450, Raport Komendy PP we Lwowie, 24 wrzesień 1928, k. 8.

¹⁸ Archiwum Państwowe w Przemyślu. Starostwo Przemyśl 23, Sprawozdanie UWL za gruzień 1934, k. 44.

¹⁹ Ibidem, Sprawozdanie UWL za marzec 1935, k. 74–75.

też ogniwa *Ridnoj Szkoły*. Szczególną uwagę ruch ukraiński poświęcał w tym czasie sprawom szkolnym, propagując ideę tworzenia własnej szkoły i nadania jej odrębnych, ukraińskich narodowych cech²⁰. Aktywność tę potwierdził ostatni przed wybuchem II wojny światowej ogólny Zjazd delegatów *Proswity*, odbyty 8 maja 1939 roku w sali Teatru Rozmaitości we Lwowie. Na czele nowego Zarządu Głównego stanął ks. kanonik Dzerowicz, a członkami zostali dr Mikołaj Andruszczak, Roman Biłynskij, Michał Halibej, Wasyl Chlebowski, Roman Hołos, Włodzimierz Zubryckij, dr Iwan Gieza, Olga Reżewska, Bohdan Krawciw, Hilary Olchowy, Eugeniusz Chrapławyj i Michał Paluch. W Zjeździe uczestniczyło 230 delegatów, a obok spraw organizacyjnych jednym z najważniejszych nurtów w dyskusji była sprawa zamknięcia przez władze administracyjne szeregu Czytelni prowadzonych przez Towarzystwo w Zachodniej Małopolsce²¹.

Jedną z ostatnich ważnych inicjatyw, podjętych wkrótce po Zjeździe, był projekt Zarządu Głównego, utworzenia kursu „Suspilnych Nauk”, na wzór Studium Pracy Społecznej prowadzonego przy Uniwersytecie Jana Kazimierza. Sprawą zajmował się dyrektor Zarządu, Semen Magelan, który sam odbył taki kurs prowadzony przez polskich profesorów. Uzasadniał on konieczność uruchomienia tej formy kształcenia odrębnie dla Ukraińców, co miałoby „donosiło znaczenie z uwagi na wybitnie narodowy charakter”, gdyż Polskie Studium Pracy Społecznej obliczone jest wyłącznie na polski interes i „sprawom ukraińskim zupełnie nie odpowiada”. Stąd też wydawanie pieniędzy na takie kursy (polskie) przez młodzież ukraińską uznano za stracone, bowiem nie idą na cele ukraińskich instytucji. Proponowana nazwa kursu miała brzmieć *Wyszczca Szkoła Suspilnych Nauk u Lwowi*²².

Zasygnalizowane jedynie w tekście sprawy wskazują na uwarunkowania działalności ukraińskich organizacji społeczno-kulturalnych i gospodarczych oraz systematyczne umacnianie się ich związków z ukraińskim ruchem politycznym. Odegrały one istotną rolę w rozwoju świadomości narodowej oraz emancypacji kulturalnej i społeczno-gospodarczej ludności wiejskiej. Poszerzał się również systematycznie krąg działaczy społecznych, wśród których stopniowo dominować zaczęli przedstawiciele inteligencji, w tym nauczyciele oraz ukraińska młodzież akademicka. Lwów umacniał swoją pozycję jako centrum organizacyjne i koordynacyjne towarzystw dla całej Małopolski Wschodniej. Był ważnym ośrodkiem wydawniczym i prasowym oraz miejscem zjazdów i konferencji ogólnokrajowych.

²⁰ Ibidem, Sprawozdania UWL za kwiecień i maj 1935, k. 124, 164.

²¹ CDHAL. F. 203, op. 1, spr. 500. Raport dzienny Komendy Wojewódzkiej PP z 9 czerwca 1939, k.177.

²² Ibidem, Raport dzienny z 17 czerwca 1939 r., k. 213.

РЕЗЮМЕ

У міжвоєнне двадцятиліття, подібно як у попередній період, культурно-освітні й громадсько-господарські організації відіграли значну роль у розвитку новочасного українського народу. Змінені політичні умови, суперечливий характер національних стосунків і відносин власності, політика польського уряду впливали на обопільне сприйняття всіх громадських ініціатив.

Після 1919 р. спостерігався жвавий організаційний рух серед української громадськості. До 1928 р. було зареєстровано 109 організацій у Львові, а також 200 на території повіту, при 2097 в межах цілого воєводства. У дев'яти повітах вони перевищували число аналогічних польських організацій. Виразна активізація мала місце з 1929 р. Прикметною рисою було зміцнення зв'язків цих організацій з українськими політичними партіями, що неодноразово ставало претекстом для їх розпуску адміністративною владою. Львів неухильно зміцнював свою позицію як організаційний і координаційний центр не лише для установ з території воєводства. Місто було важливим видавничим і пресовим центром, місцем загальнокрайових з'їздів і конференцій: від з'їзду делегатів усіх українських освітніх організацій 26 грудня 1923 р. – через перше українське свято жнив у Львові 23 вересня 1928 р. – до ініціативи Головної управи “Просвіти” від 1939 р. про утворення “Вищої школи суспільних наук у Львові”.

ZUSAMMENFASSUNG

Lemberg als Bildungs- und gesellschaftliches Zentrum 1919-1939

In der Zwischenkriegszeit spielten die kulturellen und Bildungseinrichtungen sowie die sozialen und wirtschaftlichen Organisationen, ähnlich wie zuvor, eine bedeutende Rolle bei der Entwicklung der modernen ukrainischen Nation. Die veränderten politischen Bedingungen, die komplizierten nationalen und Eigentumsverhältnisse sowie die Politik der polnischen Regierung beeinflussten die beiderseitige Wahrnehmung sämtlicher soziokultureller Initiativen.

Nach 1919 kann man eine große Aktivität unter der ukrainischen Bevölkerung beobachten, bei der Entstehung vielfältiger Organisationen mitzuwirken. Bis 1928 wurden 109 ukrainische Organisationen in Lemberg registriert und 200 im Lemberger Kreis von insgesamt 2.097 in der gesamten Wojewodschaft. In neun Kreisen übertrafen sie die Zahl der polnischen Organisationen. Eine deutliche Belebung fand seit 1929 statt. Charakteristisch war nun die engere Anbindung dieser Organisationen an die ukrainischen politischen Parteien, was häufig den Verwaltungsbehörden als Vorwand diente diese aufzulösen. Lemberg verstärkte systematisch seine Position als Organisations- und Koordinierungszentrum, nicht nur für die Organisationen in der Wojewodschaft. Es war ein wichtiges Verlags- und Pressezentrum, ein Ort für landesweite Tagungen und Konferenzen. So fand in Lemberg am 26. Dezember 1923 die Tagung der Delegierten aller ukrainischen Bildungsorganisationen statt sowie am

23. September 1928 das erste ukrainische Erntedankfest. Auf Initiative des Hauptvorstandes des Volksbildungsvereins "Prosvita" (Aufklärung) im Jahre 1939 wurde die Höhere Schule für Sozialwissenschaften in Lemberg (Vyšča Škola Suspil'nych Nauk u Lvovi) gegründet.

Übersetzt von *Isabel Röskau-Rydel*

